

Reflexions crítiques sobre alguns problemes epistemològics del materialisme dialèctic

Les sotragades pendulars de la història sempre són perilloses, especialment quan es tracta d'aspectes ideològics i teòrics: un determinat període pendular pot generar actituds dogmàtiques i inquisitorials o, en altres casos, d'ignorància i rebuig. I ara ens trobem al bell mig d'aquest perill.

L'ensorrament a Europa de l'anomenat socialisme real pot provocar l'arraconament d'anys i anys de reflexió i estudi al voltant dels problemes plantejats per Marx, Engels i Lenin; centenars de milers de pàgines impreses podrien passar a ocupar racons ben amagats de les biblioteques fins que d'aquí a un grapat d'anys, quan canviés el període pendular, fossen rescatades i desempolsades per recuperar si més no llur valor històric.

La filosofia, tanmateix, com a pensament crític té la quasi impossible missió de no sucumbir als moviments pendulars; el seu distanciament crític li exigeix de mirar alhora ambdós períodes pendulars i fer possible aquesta mirada no des de fora de la història (la filosofia no pot ser l'ull de Déu), sinó des del moment històric des del qual es reflexiona. Dit d'una altra manera: la reflexió filosòfica, tot i situar-se en el moment pendular que històricament li pertoca, ha d'intentar abraçar tot el desenvolupament *com si* estigués fora, sabent però que no ho està. Tan sols així es manté al nivell crític i no esdevé dogmàtica.

Tot aquest comentari té estreta relació amb el llibre del

meu bon amic Francesc Ferrando, que el lector té a les mans. Aborda un tema contra corrent, una hermenèutica del projecte althusserià de construir una epistemologia marxista, tot i tenir en contra seva com a mínim tres elements importants: 1) l'enfonsament del marxisme com a filosofia dominant tant als països del socialisme real com entre la intel·lectualitat esquerrana i compromesa de l'Europa que abans anomenàvem occidental. 2) Fins i tot en els seus moments àlgids el marxisme no va poder mai —és almenys el meu parer— construir una epistemologia. Les seues aportacions a la teoria del coneixement quedaren limitades a qualificar d'una manera tòpica i dogmàtica d'idealista tota l'epistemologia moderna, i algunes aportacions hermenèutiques i metodològiques en l'àmbit de les ciències socials (especialment la història i la teoria social). Tanmateix, és cert que Althusser va intentar desenvolupar un projecte epistemològic que alhora que donés raó de les ciències tant socials com naturals fes de la filosofia mateixa (el materialisme dialèctic, s'entén) una ciència. Quin valor i quines possibilitats té aquest projecte és quelcom que solament apareix *in obliquo* en aquest llibre, tot i que Ferrando ha estudiat a bastament el problema i sap el fracàs del projecte althusserià. Cal, no obstant això, tenir present aquesta tesi del fracàs del projecte althusserià per comprendre l'hermenèutica que Ferrando fa del pensament d'Althusser. 3) El tercer element en contra és el tràgic final d'Althusser, que va suposar un fort cop en la consciència de molts, i el silenci dels seus darrers anys fins a la seua mort. Malgrat això, em diu l'autor que renaix un cert interès per l'obra d'Althusser en el pensament francès actual; si aquesta és una reacció intel·lectualment sincera i no mer xovinisme és motiu de satisfacció.

He de dir, però, que l'interès de Francesc Ferrando per aquesta problemàtica, i per Althusser en particular, no obeeix a l'actual conjuntura històrica, sinó que ve de més lluny: crec no equivocar-me si situe el seu origen en el seu pas, no gaire llunyà però tampoc gaire recent, per les aules universitàries. Eren temps en els quals el debat filosòfic més generalitzat entre els universitaris i els joves filòsofs era entre la dialèctica, que donava suport teòric al compromís po-

lític, i l'analítica, més capaç de sadollar les aspiracions epistemològiques dels que volien desfer-se de la ideologia oficial. Aquell ambient i aquell esperit han propiciat que Francesc Ferrando continués estudiant, fins a les darreres conseqüències, l'intent althusserià de reconstruir el materialisme dialèctic com una ciència (potser fóra millor dir com *la* ciència) epistemològicament fonamentada. Aquest llibre no és sinó una part dels resultats d'aquell dilatat estudi. I pense també que el moment de presentar al públic interessat aquests resultats és força escaient: la dominància del pensament i la metodologia marxistes pot trobar-se ara en una forta recessió, però molts dels problemes que el marxisme va encarar continuen essent un repte per al pensament. Vegem-ne algunes mostres.

La pretensió de donar estatus científic a l'activitat teòrica de la filosofia és molt generalitzada en tota la filosofia moderna. Hi ha un rebuig a la ideologia com a fruit de la subjectivitat i, per tant, expressió dels interessos dels individus o grups (síguen classes socials, esglésies, els funcionaris dels quals parla Kant...). El filòsof modern intenta eliminar tot reducte ideològic de les construccions filosòfiques i buscar un mètode que li permeta establir sobre bases segures les proposicions filosòfiques. La pretensió althusseriana, pel que fa a l'epistemologia, ens permet una divagació sobre un altre projecte contemporani de reduir l'epistemologia a ciència, el projecte de naturalització de l'epistemologia. Ambdós projectes, el que podem anomenar de «dialectalització materialista científica» i el de «naturalització científica» són ben llunyans l'un de l'altre i difereixen gairebé en tot, especialment en concepte i mètode. Només tenen en comú l'intent d'identificar epistemologia i ciència, però mentre el projecte naturalista (és clar que em referesc a les tesis de Quine) ho fa intentant reduir els problemes epistemològics a problemes de ciència natural, el projecte althusserià opera a l'inrevés: intenta fer de l'epistemologia una ciència en ella mateixa, proporcionant-li un mètode científic (ben bé l'únic mètode científic), el materialisme dialèctic. Evidentment, aqueix camí tan sols podia conduir al fracàs.

L'ús del terme «científic» dins la literatura marxista sem-

pre ha estat per a mi fosc i relliscós, i la raó de fons no era altra que el caràcter dogmàtic amb el qual s'utilitzaven els termes «ciència» i «científic». El marxisme ha utilitzat la paraula «científic», enfront d'«ideològic», per basar les seues propostes polítiques, econòmiques, socials i, finalment, filosòfiques sobre anàlisis científiques de la realitat i lluitar així contra tot intent de fonamentar propostes alternatives sobre bases ideològiques. Althusser va ser un apòstol d'aquest evangeli, el de la nova científicitat que acabaria una vegada per sempre amb l'imperi despòtic de les ideologies. Aquest evangeli, però, fou tan utòpic i positivista com la pretensió del Cercle de Viena d'acabar des de la lògica i la física amb la metafísica, reduint tota filosofia a anàlisi lògica del llenguatge científic. La pretensió científica del marxisme és tan dogmàtica com els dogmes ideològics que pretén desterrar, i la raó d'aquest dogmatisme obeeix a un error epistemològicament pregon: el marxisme fa del mètode (el materialisme dialèctic) un dogma intocable, i doncs les tesis que en deriven són veritats inqüestionables. En conseqüència, la pretesa ciència és irrevisable, és a dir, no és ciència, ja que la característica epistemològica més rellevant de la ciència és el seu caràcter hipotètic.

Recorde al lector que he proclamat abans la vigència del tema i crec que ara es pot entendre el sentit d'aquesta afirmació: els intents de reduir a ciència les qüestions de fonaments, pretensions vigents avui en molts aspectes del pensament filosòfic, especialment en epistemologia, corren el perill indefugible segons el meu parer de deixar la ciència sense una anàlisi crítica exterior a ella mateixa que n'esbrine els fonaments i límits. I aquest perill porta al dogmatisme. Althusser, des de perspectives marxistes, hi va sucumbir; d'altres, en el moment actual del pensament epistemològic, hi poden sucumbir des de pressupòsits positivistes. És l'astúcia de la raó que ha portat al mateix atzucac els dos enemics més irreconciliables. Ja ens agradaria que d'aquest atzucac sortís una *regeneració* epistemològica!

L'altra reflexió que volia fer, aprofitant l'avinentesa d'aquests fulls introductoris, es refereix a una tesi central del pensament marxista que confesse humilment no haver

entès mai: es tracta de la tesi relativa al criteri de veritat. Es pot formular de mil maneres, però el fons de la qüestió rau a sostenir que la praxi és el criteri de veritat de la teoria. És fàcil veure que aquesta proposta està lligada a la famosa tesi XI sobre Feuerbach: «Els filòsofs no han fet altra cosa que interpretar el món de diverses maneres; el que cal és transformar-lo.» Les difícils relacions entre la teoria i la praxi constitueixen també una línia de reflexió neuràlgica de tota la modernitat, com també ho ha estat, i ho continua estant, el problema anteriorment plantejat relatiu a les relacions entre ciència i filosofia.

No obstant això, les relacions entre teoria i praxi són molt més vidrioses i perilloses que les relacions entre filosofia i ciència; al capdavant, aquestes darreres poden consistir en debats entre filòsofs i científics i contenir-se dins l'àmbit acadèmic. A més a més, el perill del dogmatisme que es pot derivar de les posicions sobre aquesta qüestió té un antídoto ja consagrat en la història del pensament: l'escepticisme en qualsevol de les seues formes i manifestacions. Les relacions entre teoria i praxi, però, afecten el poder polític, l'organització social, la dialèctica individu-societat i, al cap i a la fi, el nucli mateix de la llibertat humana.

Els filòsofs s'han dedicat a interpretar el món, diu l'esmentada tesi. Cal remarcar, tanmateix, que no ho han fet solament els filòsofs, sinó també els científics (de totes les ciències, naturals i socials) i, en definitiva, l'activitat teòrica sencera. Fet i fet, l'objectiu del coneixement teòric humà és comprendre el món (físic, històric, social...) i predir els esdeveniments futurs, ja que llur predicció és la confirmació de llur explicació.

La raó pràctica s'ocupa, per altra banda, de com ha d'esdevenir el món per raó de la llibertat. Segons el meu modest parer, fondre ambdues vessants de l'activitat racional humana no ens és possible als mortals: la identitat i la unitat de la raó és un privilegi de Déu (siga qui siga, si és que és, aquest personatge); als humans, al contrari, ens cal viure en l'esquizofrènia: intentar comprendre el món tan acuradament com siga possible dintre les nostres limitacions i esforçar-nos per fer-lo millor sense que la direcció d'aquest

esforç es derive *necessàriament* de la comprensió teòrica dels fets naturals o socials. Altrament, si la relació entre ambdós nivells fos *necessària* no tan sols el regne dels fins seria clar i gens problemàtic, la qual cosa sempre és desitjable, sinó que el regne dels mitjans seria també mecànic segons lleis científiques conegudes, cosa que faria perillar greument la llibertat.

Una altra cosa és la preeminència dels interessos pràctics sobre els teòrics: ens és més apressant ser feliços que conèixer les intricades lleis de la mecànica quàntica, i és evident que el coneixement d'aquestes lleis, *per ell mateix*, no ens farà més feliços. Vull dir que, tot i que és més important i urgent transformar el món que interpretar-lo, la transformació del món no és una missió de la teoria o, almenys, no és una conseqüència necessària de la teoria: els errors teòrics són superables, els errors pràctics poden tenir conseqüències irreparables. És per això que no he entès mai que la praxi siga el *criteri de veritat* de la teoria o, dit d'una altra manera, que l'èxit de la transformació siga el criteri de veritat de la interpretació.

Sobre aquest problema, Francesc Ferrando fa una lúcida dissecció dels intents d'Althusser de fondre teoria i pràctica, filosofia i política, teoria marxistaleninista i lluita de classes. Com bé assenyala Ferrando, la conversió de l'intel·lectual marxista en poble tan sols es pot explicar com un miracle, la qual cosa seria molt pitjor que fer-hi intervenir raons ètiques i/o ideològiques. En definitiva, el coneixement del materialisme dialèctic (que és missió del filòsof) no implica estar en possessió de la raó política, ésser la representació vivent dels interessos de la classe obrera.

La no-acceptació d'aquesta escletxa entre les lleis de la raó teòrica i els interessos de la raó pràctica pot tenir greus conseqüències polítiques i individuals: la teoria es converteix en *raó mecànica* de la praxi i així *la doctrina* (per més científicament que vulga presentar-se, és doctrina al cap i a la fi) esdevé *oficial*, raó suprema de la conducta i justificació inqüestionable del governant. L'alliberament esdevé dictadura (i no del proletariat!) i els fets últims que són donats per la teoria esdevenen la justificació suprema de qualsevol

mitjà que segons el judici dels fins. El miracle que assenyala Ferrando consisteix que el teòric esdevé poble en tant que és la seua única consciència possible derivada de la possessió de l'única veritat científica possible.

Amb aquesta inversió s'ha pervertit totalment el criteri praxeològic de la veritat: la praxi és el criteri de veritat de la teoria, però tan sols aquella praxi exigida per la teoria. La filosofia ha de transformar el món, però aquesta transformació només és possible des del materialisme dialèctic, que és l'única ciència... Aquest és per a mi un dels més pregons misteris del mètode dialèctic. Recorde ara que cap a mitjan anys setanta, quan la teoria comunista va posar en discussió la dictadura del proletariat, vaig llegir una entrevista periodística a Althusser en la qual defensava aferrissadament la dictadura del proletariat argumentant que era un concepte teòric, científic, del materialisme dialèctic; és un clar exemple del que estic dient: si la praxi havia desmentit la teoria és que estava mal plantejada, i des d'aquesta sospita la teoria esdevé dogma sense cap criteri veritatiu.

El lector trobarà en aquest llibre àmpliament exposades i discutides les tesis d'Althusser sobre aquests i altres problemes, i li recomane una lectura meditada i atenta. Althusser és un dels pensadors marxistes que ha fet un gran esforç teòric per donar cos epistemològic al materialisme dialèctic, una pràctica poc habitual entre els membres d'aquest corrent filosòfic, que han tendit a considerar els problemes epistemològics com a fruit d'una filosofia idealista. Althusser dialogà amb l'epistemologia francesa del moment, especialment Gaston Bachelard, i potser això facilita i fa profitós el diàleg amb Althusser.

Tal vegada ara són més clares les raons de la meua demanda inicial que la filosofia, en la mesura del possible, intente alliberar-se de la força pendular de la història. El marxisme com a teoria segurament ha perdut bona part de la força i vigència que ha tingut al llarg de gairebé tot aquest segle. Tanmateix, els problemes que el materialisme dialèctic va plantejar continuen vius i sense resoldre, i sens dubte serà positiu que el pensament filosòfic i el pensament polític assimilien l'herència materialista i, lluny de desqualificar-la,

hi dialoguen per tal de fer progressar la consciència crítica. El llibre de Francesc Ferrando és, segons el meu parer, una excel·lent contribució a aquest diàleg.

Josep Lluís Blasco

La nau del coneixement

Edició a cura
de Jesús Alcolea i Xavier Sierra

editorial afers
Catarroja – Barcelona – Palma
2004

Director de la col·lecció
Agustí Colomines i Companys

És rigorosament prohibida, sense l'autorització escrita dels titulars del «copyright», sota les sancions establertes a la llei, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per qualsevol procediment, incloent-hi la reprografia i el tractament informàtic i la distribució d'exemplars mitjançant lloguer o préstec públics.

primera edició: març 2004
© hereus de Josep Lluís Blasco Estellés
© de les traduccions: Vicent Baggetto
© d'aquesta edició: Editorial Afers
apartat de correus 267
46470 Catarroja (País Valencià)
e-mail: afers@provicom.com
<http://www.provicom.com/afers>
disseny de la col·lecció: Rosa Muñoz
fotografia de la solapa: Empar Saràbia
imprès: Impremta Palàcios
Sueca (País Valencià)
ISBN: 84-95916-23-1
ISBN: 84-370-5903-8
dipòsit legal: V-1356-2004

Índex

Presentació	9
Nota editorial	13
Un jove filòsof analític	15
La recepció de la filosofia analítica a Espanya	17
Anàlisi categorial	33
Identificació d'individus	47
<i>Lògica materialista</i> de Galvano della Volpe	63
Lectures	75
Descartes i el fonamentisme epistemològic	77
Els límits de l'empirisme. A propòsit de Kant i de Russell	96
Solipsisme i transcendentalitat en el <i>Tractatus</i>	113
La teoria del coneixement en el <i>Tractatus</i>	124
El positivisme lògic	138
Wittgenstein: filosofia del llenguatge	159
Compromís òntic i relativitat ontològica	173
El sentit de l'ontologia en W. V. O. Quine	191
La nova epistemologia	203
Epistemologia empirista sense dogmes	205
Reflexions sobre el problema de la veritat	214
El sentit de l'epistemologia conceptual	225
Problemes epistemològics dels condicionants pre-lingüístics	240

T. S. Kuhn. Lògica o sociologia de la investigació científica?	261
Ciència i racionalitat	270
Mètode analític i transcendentalitat	275
Entre la raó teòrica i la raó pràctica	293
Joan Fuster i la Il·lustració	295
Reflexions crítiques sobre alguns problemes epistemològics del materialisme dialèctic	303
La llibertat de la raó	311
Poder, estat i identitat a la societat global	334
Epíleg: el futur de la filosofia	355
Què serà de la filosofia en el segle XXI?	357
Sir Karl R. Popper	363
Bibliografia de Josep Lluís Blasco Estellés	367
Referències bibliogràfiques	379
Índex onomàstic	395
Índex	399